

Valkoinen liina, vainajan liina

Kansanomainen hautajaissaatto on ollut ulkonaisesti yksinkertainen mutta sisäisesti rikas. Monet uskomukset, varaukset ja enteet piirittivät vainajan viimeistä matkaa kodista kalmistoon. Tilanteen järkyttävyydestä ja pelottavan kalman läsnäolosta johtuu, että kulkueen yksityiskohdissa ja muissa hautajaistavoissa on säilynyt paljon vanhoihin uskomuskerrostumiin viittaavia piirteitä. Kaiken varalta on pyritty käyttäytymään samoin kuin edellispolvet.

Tämä tutkielma käsittelee yhtä hautajaissaaton harvoista ulkonaisista tunnusmerkeistä, hevosen valjaisiin ripustettua valkoista kangasta, *luokkiliinaa*. Samalla tarkastellaan laajemminkin valkoista liinaa, jotta päästäisiin perille joistakin tähän arvoitukselliseen merkkiin liittyvistä kysymyksistä.

Joudumme tässä liikkumaan itäeurooppalaisen perinteen parissa. Uskomus liittyy siihen vaiheeseen, jolloin ihminen fyysisen kuoleman jälkeen, hengen paettua ruumiista, jäi vielä joksikin aikaa vainajana »elämään» omaistensa keskuudessa. Se ihmisen osa, joka pysytteli kuoleman jälkeen kotona, oli vainajan *s i e l u* (eli ihmisen haltija), joka edustaa ihmisen yksilöllisyyttä ja persoonallisuutta. Tämäkään osanen ei viivy rajattomia aikoja aikaisemmassa elinympäristössään, vaan poistuu ennen pitkää muiden vainajien pariin tuonpuoleiseen. Tällöin *s i e l u n a i k a* kotitalossa on päättynyt.

Luokkiliinasta on kirjoitettu aikaisemminkin. Ruotsalainen kansatieteilijä Nils-Arvid Bringéus on osoittanut vakuuttavasti, että luokkiliina on levinnyt Vermlantiin suomalaisten siirtolaisten mukana 1600-luvun alkupuolella. Suomeen taas luokkiliina on saapunut idästä käsin. Bringéus on tutkinut luokkiliinatavan ulkonaisia piirteitä. Palaamme edempänä hänen luotettavilta vaikuttaviin tutkimustuloksiinsa. Nyt on tarkoitus tarkastella liinan merkityspuolta, jolloin osittain voimme nojautua Gustav Ränkin ja Helmi Helmisen tutkielmiin, joiden aiheena on ollut tuvan koristelemisen lähinnä muistajaisia ja häitä varten.¹

Lukuunottamatta Varsinais-Suomea, Länsi-Uuttamaata ja Etelä-Pohjanmaan »maakuntaa» on ruumisarkkia haudataan kuljettavan hevosen valjaisiin sidotusta luokkiliinasta saatu tietoja koko suomalaisalueelta. Tornionjokilaaksossa liina on tunnettu molemmin puolin valtakunnan rajaa, se näyttää olleen yleinen Länsi-

¹ NILS-ARVID BRINGÉUS »Luokkaliina». Ett värmländskt begravningsbruk av östeuropeiskt ursprung (Rig 1950); HELMI HELMINEN Asuintuvan seinien ja katon koristamisesta valkoisin pellavakudonnaisin juhlatiloissa (Suomen Museo 1947—1948); GUSTAV RÄNK Valkea pellavakangas virolaisen asuintuvan seinäkoristeena (Suomen Museo 1944).

pohjan ja Ruijan suomalaisten parissa. Metsäsuomalaisten Keski-Skandinaviaan kuljettama luokkiliinan käyttötapa on pysynyt elinvoimaisena tälle vuosisadalle saakka ja on levinnyt jopa ruotsalaistenkin keskuuteen.

Lappalaiset ovat sitoneet valkoisen liinan vainajaa vetävän poron sarviin tai ruumista kuljettavan veneen keulaan. Tietoja luokkiliinasta on lisäksi virolaisten ja balttien keskuudesta sekä ennen kaikkea Venäjältä, missä liinaa ovat käyttäneet monet suomalais-ugrilaiset, slaavilaiset ja muut kansat. Tässä valossa näyttääkin ilmeiseltä, että luokkiliinan käyttö hautajaisissa on itäinen tapa.

Useat vanhat ja keskipolven suomalaiset ovat nähneet luokkiliinan tai ainakin muistavat kuulleensa siitä puhuttavan, sillä tapa on ollut yleinen vielä tällä vuosisadalla. Niinkin myöhään kuin v. 1950 urjalalainen Arvo Kytölä mainitsee nähneensä »liinan hevosen längen nupissa».² Miltei kaikki suomalaisalueelta olevat tiedot ilmoittavat, että liina oli valkoinen. Vermlannin Ölmen pitäjässä sanotaan kuitenkin käytetyn mustaa liinaa.³ Jämsässä on tunnettu musta luokkiliina⁴, samoin Ruijassa.⁵ Pari muistiinpanoa tietää luokkiliinassa käytetyn mustaa ja valkoista kangasta. Iisalmella kahdesta liinasta toinen, musta, oli valkoista pienempi, jolloin mustan takaa näkyivät valkoisen reunat. Samanlaisia tietoja on Konginkankaalta, Kuopiosta ja Rautalammilta (SS). Suomen lisäksi vain Latviassa tiedetään harvoin käytetyn mustia luokkiliinoja.⁶ Valtaosa Suomen ja Latvian luokkiliinoista sekä kaikkien muiden kansojen luokkiliinat olivat valkoisia, joten musta väri on myöhäinen. Länsimaisena surun värinä musta lienee joidenkin mielestä paremmin sopinut luokkiliinaan ja tällöin paikka paikoin syrjäyttänyt alkuperäisen valkoisen.

Luokkiliinan koon vaihteluilla tuskin on merkitystä. Mikä liina aikaisemmin on ollut, siitä on erilaisia tietoja. Joskus se on repäisty isommasta liinasta tai sitten se on ollut pyyheliina, käsipaikka, nenäliina tms.⁷ Suomesta ja Ruotsista on tietoja, joiden mukaan kysymyksessä on käärinliinan kappale.⁸ Liperistä on yksinäinen tieto siitä, että kudotun liinan sijasta luokkiin on voitu kiinnittää »liinapivo».⁹ Ainoa merkittävämpi poikkeama liinan ulkoasussa on hämäläisalueella tunnettu tapa käyttää liinan asemesta lakanaa tai raitia, joka on loimen tapaan levitetty hevosen selkään. Niinpä Urjalassa 1900-luvun alussa levitettiin ruumishevosen selkään lakana, joka viimeksi korvattiin luokkiin tai kesällä längen nuppiin solmitulla nenäliinalla. Viimeistä kertaa lakanaa käytettiin poikkeuksellisesti kesällä 1948. Ikaalan Isontalon vanhaa emäntää vuonna 1911 hautaan vietäessä molemmilla

² ARVO KYTÖLÄ Ihmisen viimeinen matka (Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museo-yhdistys. Vuosikirja XXVIII. 1959), s. 160.

³ ULMA 5697. (ULMA = Landsmålsarkivet, Upsala.)

⁴ SS. Kalle Nieminen.

⁵ SKS. Ruija. S. Paulaharju 17407, 17413. 1931.

⁶ Tri K. Draviņš'in tiedonanto kirjoittajalle.

⁷ Ks. BRINGÉUS mk., s. 9.

⁸ SKS. Perho. S. Paulaharju 17376. 1928; SKS. Hailuoto. S. Paulaharju 5859; SS. Salmi. S. Viherlehto 1931; S. PAULAHARJU Kuvauksia Hailuodosta vanhan väen muistelmain mukaan (Kansanval.seur. toim. 167. 1914), s. 109; ULMA 19928.

⁹ HELMINEN Asuintuvan seinien ja katon koristamisesta, s. 130.

hevosilla oli lakana selässä.¹⁰ Valitettavasti ei ole säilynyt tietoja siitä, mikä sosiaali-
nen ryhmä käytti ruumishevosen selässä raitia. Äskeinen maininta kuitenkin osoit-
taa, että vuosisadan alussa sitä oli suosinut varakas luokka, joka yleensä ensimmäi-
senä omaksuu uutuudet ja ennen kaikkea arvoa antavat piirteet. Ehkä raidinkäyttö-
tavan lähtökohtana ovat olleet ne säätyläishautajaiset, joissa vainajan ratsu oli ver-
hottu mustiin tai joissa surusaaton vaunuja vetävien hevosten selässä oli mustat
loimet. Talonpoikien saatossakin hevonen voitiin peitellä samaan tapaan, vain peit-
teen väri poikkesi säätyläisten käyttämästä mustasta. Ehkäpä raidin vaalea väri ei
oudoksuttanut, koska siihen luokkiliinan yhteydessä oli totuttu.

Suomalaisalueella on ollut tärkeää, kumpaan luokin sakaraan tai kummalle
puolelle ruumishevosta liina oli sidottu, koska sillä on ilmaistu vainajan sukupuoli.
Naisvainajan liina sidottiin hevosen vasemmalle, miesvainajan oikealle puolelle.
Kansanmiehet ovatkin tältä pohjalta selittäneet liinan käyttöperusteita: vastaan-
tulijan ja hautausaaton näkijät voivat välittömästi todeta vainajan sukupuolen.
Bringéus arvelee sukupuolen mukaan määräytyvän liinan sitomiskohdan vanhaksi
mutta ei kuitenkaan primäärisiksi piirteeksi.¹¹ — Toinen yleinen selitys liinan käyt-
tämisestä on se, että saaton näkijät tuntevat liinasta hautajaissaaton.¹² Suomalais-
alueella luokkiliinan käyttöä ei yleensä enää ole kyetty selittämään siten, että se
valaisisi tavan varhaisempia tehtäviä, mikä puolestaan osoittaa valkoisen liinan
kehittyneen maassamme vain kultin ulkonaiseksi osaksi; liinan perusmerkitys on
hävinnyt. Kuitenkin siitä, mitä liinalle tehtiin haudalle päästyä, voi löytää valkois-
sen liinan alkuperäiseen tehtävään viittaavia piirteitä.

Samuli Paulaharju on esittänyt tällaisen selittävän kuvauksen Hailuodosta:
»Ennenkuin lähdettiin kirkkoa kohden, annettiin saattojoukolle viinaryypyt ja
ruumiin hankitsija satoi kateliinasta leikkaamansa kaistaleen, luokkiliinan, hevosen
luokkaan.» Saattoväen ja arkun perään oli heitettävä tuhkaa ja sanottava: »Men-
kää ruumiin ja luokkaliinan mukana kaikki henget hautaan asti!» Hautausmaalla
luokkaliina pantiin arkun mukana hautaan.¹³ Ainakin Pohjanmaalla luokkaliinoiden
jättäminen hautausmaalle on ollut yleisenä tapana. Nivalassa, Piippolassa, Pyhän-
nällä ja Vihannissa liinat on ripustettu hautausmaan puihin.¹⁴ Lehtimäellä vanhan
kirkkomaan portin viereiset puut ovat olleet täynnä luokkaliinoja.¹⁵ Läheisessä
Karstulassa luokkaliina sidottiin hautauksen jälkeen hautausmaan suureen koivuun.¹⁶
Länsipohjan Jällivaarassa liinat sidottiin hautausmaan aidan viereisiin puihin,¹⁷
Jukkasjärvellä ne jätettiin kirkkomaalle, josta ne keväällä koottiin ja poltettiin.¹⁸
Paitsi Hailuodossa myös Jukkasjärvellä, Kittilässä, Muhoksella, Säräisniemellä ja

¹⁰ KYTÖLÄ mk., s. 155, 160.

¹¹ BRINGÉUS mk., s. 13.

¹² BRINGÉUS mk., s. 14.

¹³ PAULAHARJU Kuvauksia Hailuodosta, s. 109—110.

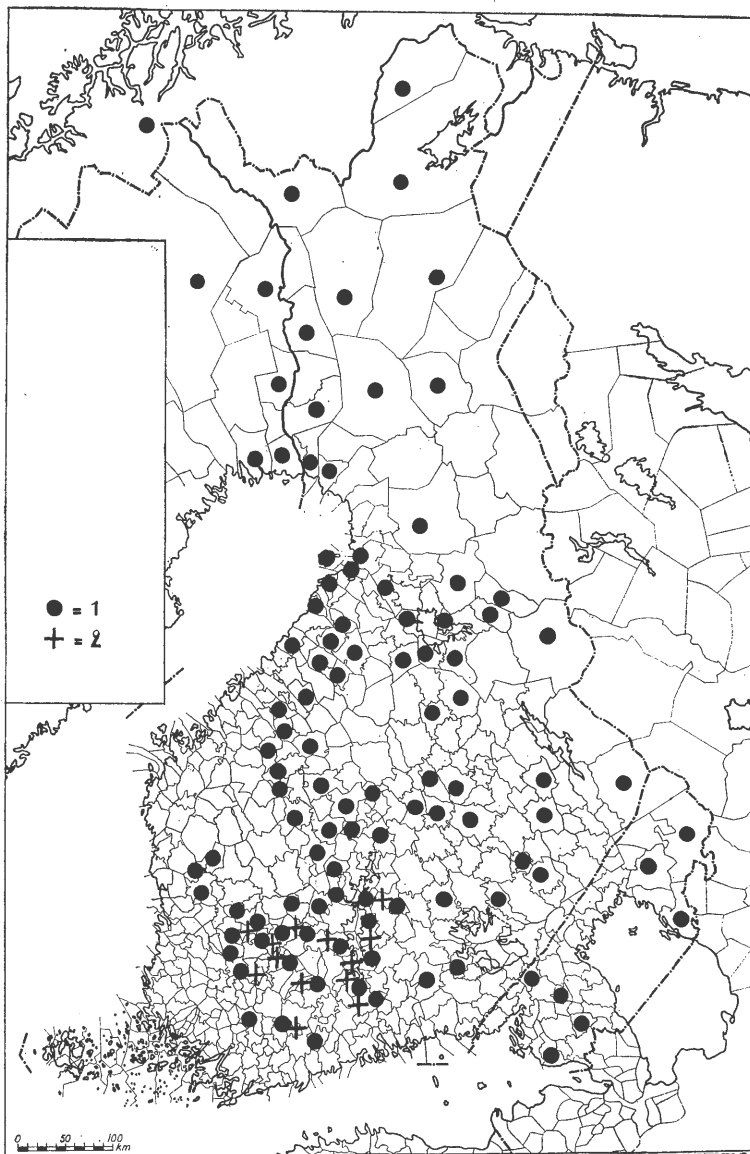
¹⁴ Kertoneet Hilma Virkkunen (s. 1882) ja Kustaa Vilku (s. 1902).

¹⁵ AARO VALLINMÄKI Hiilipiirtoja Lehtimäen historiasta (1929), s. 69.

¹⁶ SKS. Karstula. S. Paulaharju 17386. 1928.

¹⁷ ULMA 3177: 2.

¹⁸ ULMA 9964: 46.

Tietoja valkoisen liinan käytöstä hautajaissaatossa.

1. = valkoinen liina sidottu luokkiin
2. = hevosen selkään levitetty valkoinen raiti

Ylitorniolla liina on voitu heittää hautaan.¹⁹ Konginkankaalla se solmittiin kirstun jalkaan.²⁰ Ylitorniolla liinan sanottiin estävän kuollutta palaamasta, liina näet kiinnitti kuolleen kalmistoon. Niinpä liinaa ei saanut tuoda haudalta takaisin.²¹

Hyrnsalmella ruumishevosen ajaja ripusti liinan hautaristiin,²² minkä yksinäisen tiedon perusteella Bringéus olettaa itämerensuomalaisten, balttien ja venäläisten kalmistoissa tavattavat, risteihin kiinnitetyt liinat ja rihmat luokkiliinoiksi.²³ Tämäntapaisia kankaan palasia on ripustettu lähinnä nuorten ihmisten haudoille. Osa niistä viittaa haudan jälkeisiin häihin, osa taas on vainajille annettuja uhrilahjoja ja lepytysliinoja, osa luokkiliinoja.

Joskus liina annettiin hautajaisten jälkeen tarvitsevalle tai kerjäläiselle, joskus taas on kerrottu, että liina vietiin kotiin ja otettiin arkikäyttöön.²⁴ Jälkimmäinen tieto ei lainkaan sovi siihen kuvaan, mikä meillä muuten on entisajan suomalaisten suhtautumisesta kalmaisiin esineihin, kuten luokkiliinaan, jonka kosketuksesta on tultu jopa näkijäksi.²⁵ Arkikäyttöön se ei ole soveltunut.

Mahdollisesti luokkiliina esiintyy sen suomalaisen sananlaskun pohjana, joka kuvastaa vainajan osan vähyyttä: »Lippu liinaa, lappu lautaa — mene sen kanssa hautaan!» tai »Lippu liinoo, lappu laotoo, kolome kyynäree moata!»²⁶

Lappalaisten parista talletetuista tiedoista saamme sen tärkeän lisän, että ruumisporolla liinan lisäksi oli kello. Niinpä Inarissa oli ruumisporon oikeassa sarvessa valkea liina ja kaulassa kello. Itsemurhaaja ei kuitenkaan saanut näitä tunnuksia.²⁷ Ruumisveneeseen kokkaan sidottiin kesällä valkoinen liina.²⁸ Koillis-Inarin porolappalaiset sitoivat liinan vainajan nimikkoporon vasempaan sarveen, oikeassa helisi kello.²⁹ Enontekiössä pantiin nimikkoporon kaulaan kello, jotta haltijat tiu'un helinän kuultuaan lähtisivät samaan matkaan. Sen sijaan pitäjän suomalaiset sitoivat sarviin valkoisen liinan. Nupopääporolle liina kiinnitettiin länkien »niskoksiin».³⁰ Ruotsin lappalaiset ovat pitäneet liinaa ruumisporon sarvissa.³¹

Kellon rinnastaminen liinaan on kiintoisa seikka, sillä myös Karjalan kreikkalaisortodoksien parissa ruumishevosella on ollut kello. Itä-Karjalassa sidottiin luok-

¹⁹ ULMA 19734; SKS. Kittilä. S. Paulaharju 17327. 1920; SKS. Muhos. S. Paulaharju 17301. 1915; SKS. Säräisniemi. S. Paulaharju 17205. 1914; ULMA 7051: 3.

²⁰ SS. Konginkangas. Helmi Helminen. 1931.

²¹ ULMA 7051: 3.

²² SKS. Hyrnsalmi. S. Paulaharju 17266. 1915.

²³ BRINGÉUS mk., s. 15.

²⁴ ks. BRINGÉUS mk., s. 14.

²⁵ HELMINEN Asuintuvan seinien ja katon koristamisesta, s. 130; SKS. Vuolijoki. S. Paulaharju 17227. 1915.

²⁶ Kokoelma Suomen kansan sananlaskuja (toim. A. V. Koskimies; SKS:n toim. 113. 1906), s. 23; MATTI KUUSI Vanhan kansan sananlaskuviisuus (1953), s. 431; Suomen kansan sananparsikirja (toim. R. E. Nirvi ja Lauri Hakulinen, Sanakirjasäätiön Toimituksia 5. 1948), s. 430.

²⁷ T. I. ITKONEN Elämänviisautta Inarin Iijärveltä II (Kalevalaseuran Vk. 15. 1935), s. 87.

²⁸ T. I. ITKONEN Suomen lappalaiset vuoteen 1945 II (1948), s. 354.

²⁹ PAAVO RAVILA Reste lappischen Volksglaubens (SUST 68. 1934), s. 31.

³⁰ ITKONEN Suomen lappalaiset II, s. 354.

³¹ J. TURI Muittalus Samid Birra. En bog om Lapperne liv (København 1910), s. 149; O. ELGSTRÖM Karesuandolapparna (Stockholm 1922), s. 40.

kiin valkea vaate ja kaulaan kello, jotta nähtäisiin ja kuultaisiin ruumista kuljetettavan. Muulloin ei saanut kelloissa ajella. Tästä on ollut sanantapojakin: »Tšillissä mieholah, kellossa Tuonelah» (kosijan ja sulhasen hevosella oli myös tiuku eli tšilli kaulassa), »Tšipi tšillissä ajaa, kuoloma ajaa kulkusessa» ja »Kerta on kelloissa viety, ei tule takaisin enää». ³² Ilomantsissa ei sakon uhalla saanut ajaa kelloissa muulloin kuin häissä ja hautajaisissa. ³³

Kun kello ja liina esiintyvät rinnan ruumisajokin varusteina ja kun ne näyttävät olevan muutenkin keskenään rinnasteisia, on syytä muistaa, että tiuku otti helinällä haltijat matkaan.

Vanhoillisten, runsaasti slaavilaisia vaikutteita saaneiden setukaisten parissa luokkiliinan käyttö on rajoittunut vain naimattomiin naisiin. Kuulemansa perusteella A. O. Väisänen kertoo, että vanhaan aikaan neitoa kalmaan kuljetettaessa sidottiin ruumishevosen luokkiin vainajan o t s a p a n k a (*vanik*) sekä silkkinauhat. Mukaan otettiin lisäksi hänen rintasolkensa ja -ketjunsä. Arkku peitettiin vainajan silkkihuivilla. Hautauksen ajaksi ripustettiin neidon solki ja ketju sekä arkunkantovyöt ristiin. Vaimoja haudattaessa kantoliinoina olivat heidän päällinansa (*linik*), neidot kannettiin vöillä ja miehet ohjaksilla tai köysillä. ³⁴ — Ilmari Mannisen mukaan luokkiliinaa käytettiin vain naimattomien hautajaissaatoissa. ³⁵

Latviassa luokki käärittiin valkoisilla liinoilla ruumista hautaan vietäessä, paikoin luokkiin sidottiin kolme liinaa, joista keskimäinen oli musta, muut valkeat. ³⁶

Kun mordvalaisalueella hautajaisia vietettäessä mentiin kirkkoon, arkunkantajia seurasi hevonen, jolla ruumis myöhemmin kuljetettiin hautaan; luokki oli verhottu valkoisella palttinaliinalla. Tätä seuranneen toisen hevosen ajoneuvoissa oli ruumiinpesuastia ja arkunlastut. ³⁷ — Samoin kuin setukaiset saattelivat vuoritšeremissitkin naimattoman hautaan aivan kuin kysymyksessä olisivat olleet h ä ä t. Hevosen luokkiin sidottiin kulkunen ja aisaan kolmen kyynärän pituinen liina. Naimatonta tyttöä seurasivat hautaan koristukset, ompeleet ja naidun naisen *šarpan*-päähine, jotta vainaja, vietettyään häät tuonpuoleisessa, voisi pukeutua vaimon pukuun. On myös kerrottu, että naista hautaan vietäessä luokkiin sidottiin naisen päälliina (*šolak*). ³⁸ Tämä liina katsottiin ennen kaikkea tarpeelliseksi silloin, kun vainaja oli nuori vaimo, morsian tai täysikasvuinen tyttö. On aiheellista todeta, että n u o r i vaimo ensimmäisenä avioliittovuotenaan rinnastettiin asemansa puolesta naimikäisiin mutta naimattomiin kanssasisariinsa eikä aviovaimoihin. Tämä käy ilmi

³² S. PAULAHARJU Syntymä, lapsuus, kuolema (Kalevalaseuran julk. 2. 1924), s. 129.

³³ MAIJA JUVA ja ASTRID REPONEN Kuolemaan liittyviä tapoja ja uskomuksia (Kansatieteellinen arkisto III. 1939), s. 288.

³⁴ A. O. VÄISÄNEN Syntymä, lapsuus ja kuolema. Setukaisten tapoja ja uskomuksia (Kalevalaseuran Vk. 4. 1924), s. 217—219.

³⁵ ILMARI MANNINEN Setude mausekommetest (Eesti Keel 1924: 1), s. 16.

³⁶ K. STRAUBERGS Lettisk folketro om de döda (Nordiska Museets Handlingar 32. Stockholm 1949), s. 72; tri K. Dravinšin tiedonanto kirjoittajalle.

³⁷ UNO HARVA Mordvalaisten muinaisuusko (Suomensuvun uskonnot 6. 1942), s. 29.

³⁸ UNO HOLMBERG Tšheremission uskonto (Suomensuvun uskonnot 5. 1914), s. 14; Jev-sevjevin käsikirj. VI, s. 46 (SUS:n ark.).

monista yhteyksistä.³⁹ Samoilla seuduilla myös ruumishevonen koristeltiin nauhoilla ja muilla kangaspaloilla.⁴⁰ Välistä arkun päälle pantiin pihalla lankanippu, josta kukin omainen otti langan itselleen. Lanka voitiin ottaa myös vainajan puvusta. Joskus riitti, että tartuttiin arkun jalkaan. Aina oli kuitenkin lausuttava toivomus, että vainaja jättäisi o m a i s u u t e n s a ja o n n e n s a omaisille.⁴¹ — Tšeremissien tšuvassinaapurit ovat ripustaneet hevosen luokkiin vastaavan *šurban*-liinan ja tehneet hautajaissuitset *puš-tutri* nimisestä pähineestä.⁴²

Venäläistenkin keskuudessa hautajaissuitset ja luokkiliina yhtyvät: luokkiin sidottiin pyyheliina, jota käytettiin myös suitsiin johtavina ohjaksina.⁴³ Joskus »ruumisvaunua vetävää hevosta ohjataan pitkästä pellavaliinasta. Hautauksen jälkeen levitetään tämä liina pyhimysten kuvien eteen pöydälle joka ilta. Kuuden viikon ajan pannaan liinalle vesilasi vainajaa varten, mikäli hän takaisin palatessaan haluaisi siemaista vettä. Kuuden viikon kuluttua liina annetaan köyhille.»⁴⁴

Lopuksi voidaan mainita, että burjattisamaania haudaan saatettaessa hevosen selässä oli peite ja kaulassa kulkunen. Peite tuskin on yhteydessä luokkiliinaan. Sen sijaan vainajaa kuljettavan hevosen kaulaan sidottu kulkunen näyttää olevan yleinen Altain kansojen ruumissaatossa.⁴⁵

Tähän mennessä on käynyt ilmi muutamia luokkiliinan keskeisiä piirteitä. Tavallisimmat selitykset ja perustelut liinan käyttämisestä ovat liittyneet liinan tehtävään tiedotusvälineenä, mikä motivointi on kuitenkin yksinomaisesti tavattu vain suomalaisalueella. Toinen motivointi — sekin vain parin kansan keskuuteen rajoittuva — näyttää olevan hautajaishäihin kuuluva: liina on käytössä vain aviokelpoisten mutta avioliittoon siirtymättömien heimon jäsenten hautajaisissa. Mikäli vaimo on saanut hautausaattoonsa liinan, hän on ollut aviovaimon oikeuksia vailla oleva nuorikko. Naimattoman miehen saatossa ollut liina on puolestaan auttanut vainajaa vastaisen elämän onnelliseen alkuun. Liina voi olla hänen tulevan vaimonsa pähine tai sitten hääkulkueen merkki. Juuri näillä seuduilla näet sulhasen hevosen valjaissa on valkoinen liina. Tämäntapaiset hautajaishäät ovat olleet kaikkialla tavallisia. Asianomaiset on puettu arkkuun morsiamiksi tai sulhasiksi, jotta he pian voisivat solmia avioliiton jonkun toisen naimattoman vainajan kanssa.

Edellä esitetyt käsitykset vaikuttavat kuitenkin sekundäärisiltä tavan selittelyiltä. Ne ovat osoitettavissa jälkisyntyisiksi selitysyriytyksiksi tai siirtymiksi muista tavoista.

Muutamit koko luokkiliina-alueelta tavatut tiedot sisältävät alkuperäiseltä vaikuttavia ja siten koko valkoisen liinan arvoitusta selvittäviä piirteitä. Näiden tietojen

³⁹ ASKO VILKUNA Morsiamen nimen muuttaminen (Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959), passim.

⁴⁰ Jevsevjevin käsikirj. II, s. 29.

⁴¹ HOLMBERG Tšeremissien uskonto, s. 15.

⁴² HEIKKI PAASONEN Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen (SUST 94. 1949), s. 72.

⁴³ DMITRI ZELENIN Russische (Ostslavische) Volkskunde (Berlin und Leipzig 1927), s. 325.

⁴⁴ ELSA MAHLER Die russische Totenklage (Veröffentl. des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität, Leipzig 1935), s. 656—657.

⁴⁵ UNO HARVA Altain suvun uskonto (1933), s. 206.

mukaan valkoinen liina on sitonut kuoleman aiheuttaman latautuman, vainajan pelon, josta on vapauduttu jättämällä liina kalmistoon. Toisaalta liinan on uskottu sitovan vainajan sielun, mikä ilmenee jo siitä tiedosta, että liina tuotiin hautauksen jälkeen surutaloon edustamaan vainajaa sielunajaksi. Tämä näennäinen ristiriita — toisaalta sielun vieminen ja jättäminen hautauksen yhteydessä kalmistoon, toisaalta sielun tuominen kotiin hautauksen jälkeen — on selitettävissä. Sen ymmärtämiseksi on tarkasteltava valkoista liinaa vainajan tai vainajien sielujen symbolina ja tutkittava itäisten kansojen sielunaikaisia käyttäytymisiä ja menoja sekä valkoisen liinan osuutta muistojuhlissa.

Kuoleman jälkeinen sielunaika, jolloin vainajan sielu oli vielä kotona, kesti Itä-Euroopan kansojen parissa 40 vrk. tai vuoden. Vasta tämän ajan päätyttyä vainajan sielu jätti entisen kotinsa ja siirtyi tuonpuoleiseen, vasta silloin omaiset saattoivat palata normaaliin elämänjärjestykseen.

Vainajan sielun suhteen on menetelty monella tavalla. Paikoin sielu on saateltu hautajaisissa kalmistoon ja on sieltä myöhemmin määräheteeksi palautettu, paikoin se on ohjattu heti pois omaisten parista, paikoin taas jätetty sielunajaksi kotiin. Tavallista lisäksi on ollut, että vainajan ja omaisten välinen suhde ei ole katkennut sielunajan päätyttyä, vaan sitä on pidetty yllä määrääjain toistuvien muistojuhlin, joihin ovat osallistuneet suvun elävät ja kuolleet jäsenet. Kaikissa näissä tapauksissa on käytetty apuna valkoista liinaa. Sen tehtävä on ollut sitoa vainajan sielu ja samalla konkretisoida hänet.

Monin paikoin kuolemaa odoteltaessa ripustettiin valkoinen liina ikkunasta ulos ilmeisesti sielun sitomiseksi ja poishajaamiseksi. Tosin kansan keskuudessa on esitetty asiasta toisenkinlaisia tulkintoja.

Kaakkois-Viron setukaiset asettivat kuolemaa tekevän ihmisen makaamaan huoneen pyhän nurkan penkille. Avatulle ikkunalle pantiin pyyheliina ja vesikuppi. Veden liikahtaessa kupissa uskottiin vainajan sielun peseytyvän.⁴⁶ Syrjäanit, joiden parissa liina riippui kuolinhuoneen seinällä koko sielunajan, ovat selittäneet, että peseydyttyään vedessä vainaja pyyhkii kasvonsa liinaan.⁴⁷ Venäläiset panivat kuoleman tapahduttua avoimelle ikkunalle vesiastian, jotta sielu voisi peseytyä ennen pois lentämistään. Samasta syystä ripustettiin Hersonin läänissä hikiliinaksi sanottu pyyhe kuolinpäivänä talon ulko-oveen.⁴⁸ Zelenin huomauttaa kuitenkin, että kysymyksessä voi olla halu helpottaa sielun kulkemista.⁴⁹ Siebenbürgenissä saakka on ikkunalle pantu vesiastia ja liinan kappale sielun käytettäväksi.⁵⁰ Joidenkin kansojen, kuten mordvalaisten ja goldien, keskuudessa on ikkunalle asetettu vain vesikuppi.⁵¹ — Ilmeisesti kaksi tapaa on sekoittunut keskenään. Toista tapaa on edustanut ikku-

⁴⁶ VÄISÄNEN Syntymä, lapsuus ja kuolema, s. 211.

⁴⁷ UNO HOLMBERG Permalaisten uskonto (Suomensuvun uskonnot 4. 1914), s. 34—35.

⁴⁸ MAHLER Die russische Totenklage, s. 644—645.

⁴⁹ ZELENIN Russische Volkskunde, s. 320.

⁵⁰ MAHLER Die russische Totenklage, s. 645.

⁵¹ HARVA Altain suvun uskonto, s. 210; HEIKKI PAASONEN Mordwinische Volksdichtung II (SUST 81. 1939), s. 502.

nalle kuoleman jälkeen pantu vesikuppi. Ehkä se on ollut sielulle houkuttimena ulkoilmaan, ehkä sen tehtävänä on ollut peseytymismahdollisuuden suominen sielulle, jolle on tahdottu järjestää sama kohtelu minkä ruumiskin saa osakseen, rituaaliksi muodostunut viimeinen pesu.

Toinen tapa taas on ollut käsittelemämme valkoinen liina, jonka sielua sitovaa ominaisuutta on käytetty hyväksi haluttaessa päästä eroon vainajan sielusta. Vesikuppi esiintyy liinan rinnalla vain tässä yhteydessä, muissa tapauksissa liina on yksinään. Sekin siis viittaa näiden symbolien yhteenkuulumattomuuteen. — Peseytymiselityksestä on johdettu helposti kuivaamismotivointiin. Mutta välittömästi kuolinhetkeä seurannut tai samanaikainen liinan ripustaminen on myös ilmaissut ulkopuoliselle talossa vallitsevan tilanteen. Yleensä kuolema ilmaistaan lipulla, meillä puolitankoon vedetyllä lipulla, Keski-Euroopassa mustalla suruviirillä, Itä-Euroopassa joskus ikkunasta tai ovesta riippuvalla valkoisella vaatteella.

Itävojtakkien ja syrjäänien keskuudessa valkoinen liina oli täsmälleen koko sielunajan suruhuoneessa. Muistakin seikoista voi todeta liinan yhteyden vainajaan. — Itävojtakit uskoivat sielun poistuvan kotoa vasta vuoden kuluttua hautajaisista. Sen ajan riippui valkoinen liina tuvassa. Mielenkiintoista on seurata, miten liinan suhteen meneteltiin. Ennenkuin arku viimeisen kerran suljettiin, joku omaisista repäisi mukanaan kalmistoon tuomansa valkoisen liinan kahtia ja sanoi: »Samoin kuin osa tästä kankaasta jää tänne, samoin älä sinä vielä meistä kokonaan erkane!» tai: »Sielun (*urt*) otamme tänne, onnen otamme tänne!» Vasempaan käteen jääneen liinankappaleen hän heitti kuolleen rinnan päälle, oikeaan käteen jääneen palan hän vei kotiin, jossa se sidottiin vuodeksi tuvan orteen tai seinään. Vuoden kuluttua uskottiin vainajan sielun lopullisesti irtautuvan. T ä l l ö i n s u k u k o k o o n t u i v a i n a j a s a a t t a m a a n . L i i n a n s u i k a l e v i e t i i n k a l m i s t o o n , j o s s a s e j u h l a l l i s e s t i h a u d a t t i i n . Vainajan puku, jota siihen saakka oli säilytetty ja joka oli otettu esille suurina muistojuhlina, lahjoitettiin nyt köyhille.⁵²

Tästä antoisasta kuvauksesta toteamme selvästi, että vainajan kotitalossa oli k a k s i vainajaan liittyvää kiinnekohtaa: vaatteet ja liina. Tarkasteltakoon ensiksi vainajan vaatteiden käyttöä.

Vainaja oli sielunaikana jatkuvasti kotiryhmänsä jäsen. Suurissa suvun keskeisissä juhlissa, joita vietettiin vainajien ja ennen kaikkea viimeisen vainajan muistoksi, oli tärkeää, että viimeksi kuollut osallistui niihin. Mutta hänet oli paikallistettava. Sen vuoksi vainajalle valittiin tai tehtiin v a i n a j a n s i j a i n e n .

Hautajaisissa repäisty liina oli myös kuolleen edustaja, sillä oli yhteys vainajan sieluun (*urt*). Hautajaisissa *urt* jakautui kahtia: toinen puoli seurasi ruumista, toinen kotiryhmää.

Kun vainaja vuoden kuluttua peruuttamattomasti siirtyi elävien ryhmästä kuolneiden joukkoon, tulivat vainajan tunnukset arvottomiksi: kotiin tuotu liina palautettiin toisen puoliskon luo hautausmaalle, jolloin sielu oli poistettu kotipiiristä.

⁵² HOLMBERG Permalaiusten uskonto, s. 22—23, 36, 49—50.

Vainajan vaatteet taas voitiin antaa köyhille tai kirkolle. Välit vainajaan oli selvitetty, suruvuosi oli päättynyt.

Suurin piirtein samaan tapaan ovat syrjäänitkin menetelleet. He näet uskoivat vainajan tulevan haudalta saattoväen mukana vanhaan kotiinsa ja oleilevan siellä sielunajan. Täksi ajaksi tuvan seinälle ripustettiin pyyheliina eikä siihen saanut kuoleman uhalla koskea.⁵³

Käytettävissä olevien tietojen valossa näyttää siltä, että valkoinen liina on ollut tšeremisseille tuntematon. Tosin hekin toivoivat vainajan onnen jäävän kotiin ja repäisivät hänen vaatteistaan langan sanoen: »Taloa, karjaa, omaisuutta älä ota, jätä meille onnesi!»⁵⁴ Mutta tämän tapaisen toivomuksen ovat jokseenkin kaikki kansat tunteneet.

On silti mahdollista, että tšeremisseilläkin on ollut valkoinen liina, vaikka siitä ei ole säilynyt tietoja. On muistettava, että olemme voineet esittää vain pari mainintaa syrjäänien ja votjakkien keskuudesta. Ilmeisesti liinasta ei ole puhuttu mielellään, minkä lisäksi se ehkä oli käynyt 1800-luvun puolella harvinaiseksi. Viimeksi mainittuun olettamukseen sopii hyvin se, että vaikka mordvalaisten parista onkin talletettu erittäin runsaasti hautajaisiin liittyvää aineistoa, niin seinällä riippuneeseen sieluliinaan viittaavia tietoja on vain yksi. Heikki Paasonen kuvauksen mukaan ersämordvalaisten keskuudessa oli vielä 1800-luvun loppupuolella tapana, että talon vanhimman muistojuhlissa esiintyi vainajan sijainen, jonka nimitys on kannaltamme tärkeä: *սւեւ-բաճա-վաքսո-աճիճա* 'lankaliinan vieressä istuja'. Tosin Paasonen näkemän mukaan vainajan sijaisen lähettyvillä ei ollut liinaa seinällä.⁵⁵

Kun sielunaika päättyi ja sielun uskottiin poistuvan omaisten parista, vietettiin suuret »yksityisen vainajan muistojuhlat». Yleensä näiden ja »yleisten suvun vainajien muistojuhlien» välillä ei ole suurta eroa. Niinpä Itä-Karjalassa yleisetkin muistojuhlat pidettiin jonkun erikoisesta syystä mainitun vainajan nimissä, joten molempien juhlien liinaa koskevat osat voi käsitellä yhtä aikaa. Merkittävin ulkonainen ero ilmenee vainajan sijaisessa.

Äsken päädyimme siihen, että vainajan sielu on paikallistettu tai ohjattu valkoisen liinan avulla; se käy selvästi ilmi myös yleisten muistojuhlien yhteydessä. Tapaamme valkoisen liinan nyt sinä välikappaleena, jota käytettiin elävien ja vainajien välisten suhteiden luomisessa. Eniten tietoja sen vainajien sieluja houkuttelevasta ominaisuudesta on mordvalaisten parista.

Mordvalaiset kutsuivat vainajat muistojuhlisiin valkoisen liinan avulla, minkä jälkeen se toimi vainajien tunnusmerkkinä: mitä liinalle tehtiin, se koitui vainajien hyväksi. Näitä yleisiä muistojuhlia vietettiin neljästi vuodessa: pääsiäisenä, helluntaina, Pietarina ja Demetriuksen aattona.⁵⁵ Tosin ajat saattoivat vaihdella,⁵⁶ mutta päätällisuus oli aina pääsiäisenä. Juhla saattoi alkaa siten, että isäntä meni pääsiäis-

⁵³ Ibidem, s. 34—35.

⁵⁴ HOLMBERG Tšeremissien uskonto, s. 15.

⁵⁵ PAASONEN Mordwinische Volksdichtung II, s. 505—513.

⁵⁶ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 61 ja siinä esitetyt nootit.

lauantain iltana rikkakasalle (*čukš-přa*) toisessa kädessä oluttuoppi, toisessa liina (*pača*). Täällä hän kutsui sukunsa ja muitakin vainajia muistajaisiin. Samoihin aikoihin oli tupaan katettu pöytä vainajille ja penkille asetettu pielus. Tupaan tultuaan isäntä levitti liinan pielukselle. Iltapuolella hänellä saunaan mennessä oli liina käsivarrella. Saunassa hän löi liinaa vastalla kolmesti kylvettääkseen täten vainajat. Sen jälkeen hän kehotti vainajia lähtemään tupaan illalliselle. Vainajia edustava liina oli pieluksella yötä. Suvun kantatilan isäntä lähetti seuraavana päivänä, pääsiäisenä, suvun muille jäsenille kutsun muistojuhliin. Kun sukulaiset olivat juhiansa pitäneet, he saattelivat illan hämärtyessä vainajat tuonpuoleiseen.⁵⁷ — Kasanin läänissä kutsu tapahtui toisena pääsiäispäivänä »isien kutsuntapaikassa» eli talon takana olevassa »puhtaassa paikassa». Kutsujalla oli kädessään oluttuoppi, ohukaisia ja liina, jossa sitten vainajia kuljetettiin sukulaistalosta toiseen ja vihdoin iltasella takaisin omille asuinsijoilleen.⁵⁸ — Simbirskin läänissä isäntä seisoi pääsiäisaamuna portailla, jolloin hän nimeltä mainiten kehotti vainajia asettumaan kädessä pitämäänsä liinaan. Hän vei liinan tuvan peränurkkaan pielukselle, jonka edessä olevalle pöydälle oli katettu ateria. Lopuksi kylän isännät liittyivät yhteen ja antoivat liinat hyvämuistiselle vanhukselle. Tämä sitoi ne kimpuksi ja kulki talosta toiseen. Vihdoin kukin isäntä lunasti liinansa ja saattoi vainajat hautoihin. Liinoja ravistettiin tulesa, jotta vainajat näin palasivat pikemmin kalmistoon.⁵⁹ — Toisen lähteen mukaan saman läänin isännät muistajaisten alkaessa lähtivät kylän kujille kutsumaan vainajien sieluja. He liehuttelivat valkoisia liinoja, joihin he uskoivat sielujen asettuvan. Kutsun jälkeen liinat käärittiin kokoon ja vietiin tuvan peränurkkaan pielukselle.⁶⁰ — Samaran läänissä joku vanha nainen otti mukaansa riihelle liinan, pajunoksan ja ruokaa. Kutsuttuaan sieluja nainen vei liinan tupaan pielukselle, jonka eteen oli katettu ateria.⁶¹ — Paikoin taas pääsiäislauantain muistojuhlissa pantiin tuvan peräpenkille huovan päälle valkealla liinalla verhottu pielus.⁶²

Vaikka mordvalaisten, syrjäänien, votjakkien, tšeremissien ja tšuvassien vainajainmuistojuhlat ovatkin toistensa kaltaisia, ei vainajien kutsumista liinan avulla ole tunnettu muualla kuin mordvalaisten keskuudessa. Kuitenkin valkoinen liina tavaataan näiden toistenkin kansain vainajain muistojuhlissa mutta tällöin lähinnä vain pieluksena tai pieluksen peitteenä tuvan peränurkassa.

Sen sijaan on luoteeseen siirryttäessä tunnettu liinalla kutsuminen. Virosta siitä ovat esittäneet tietoja mm. Kaarle Krohn ja Gustav Ränk.⁶³ Vuodelta 1821 peräisin olevassa lähteessä kerrotaan Koillis-Viron Iisakun kihlakunnassa asuvien ns. poluvertsien eli luterilaisten venäläisten kutsuneen liinalla vainajia kesteihin ja saatta-

⁵⁷ PAASONEN Mordwinische Volksdichtung II, s. 522—526.

⁵⁸ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 70.

⁵⁹ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 62—63.

⁶⁰ RÄNK Valkea pellavakangas, s. 40.

⁶¹ HEIKKI PAASONEN Mordvalaisen kansanrunouden keräyksistä (SUSA 18: 4. 1900), s. 12—15.

⁶² HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 69.

⁶³ KAARLE KROHN Suomalaisten runojen uskonto (Suomensuvun uskonnot 1. 1914), s. 55—56; RÄNK Valkea pellavakangas, s. 30—31, 39—41.

neen vainajat pitojen päätyttyä liinan avulla ulos tuvasta. Juhlatupa oli koristeltu ja pöydälle oli katettu ateria. Kukon kiekaistessa ensimmäisen kerran jäi isäntä yksin tupaan. Hän rukoili »isä meidän», otti käteensä valkean liinan, avasi oven ja sanoi: »Terve, terve, olkaa tervetulleet! Käykää sisälle vieraat!» Tämän jälkeen isäntä sivalsi liinalla ovea niin monta kertaa kuin tiesi vainajia olevan. Sitten hän kutsui vainajia syömään ja lopulta, valkoista liinaa heiluttaen, taas saatteli vainajat menemään.⁶⁴ Lähtiessä heilautettiin liinaa kolmesti kullekin vainajalle jäähyväisiksi. Nyt saattoi perhekin tulla tupaan ja osallistua ateriaan.⁶⁵ Ränk kertoo Holzmayerin täsmälleen samaan tapaan kuvaavan henkien kutsumista ja saattamista Viron saarelaisten vainaja-aterioilla.⁶⁶

Samanlainen vainajaan tai vainajiin vaikuttava valkoinen liina esiintyi itäkarjalaisien muistojuhlissa ja lisäksi myös Baltiassa ja Venäjällä. Näissä tapauksissa liina ei kuitenkaan enää ollut isännän kädessä, vaan siitä ja muista liinoista oli rakennettu vainajien kulkutie pihalta ikkunan kautta tupaan.

Itäkarjalaiset otaksuivat vainajan sielun olevan kotinsa lähetyvillä kuusi viikkoa. Tänä aikana hänen nimeään ei saanut mainita, ei saanut edes sanoa *pokoiniekk* 'vainaja' vaan *pokoitussa* (ven. *duša* 'sielu'). Sielunaikana vainajaa muisteltiin paljon, mutta vasta kuuden viikon päästä vietetyissä juhlissa hän sai osakseen suurimman huomion.⁶⁷ Kun näihin pääpitoihin valmistauduttiin, uskottiin vainajan olevan yhteydessä omaisiinsa. He esittivät joka aamu kutsun vainajalle avoimesta ikkunasta, jolle oli pantu pyyheliina tämän kapuamistieksi pirttiin. Liina oli ikkunalaudalla joko siten, että toinen pää riippui ulkona, toinen sisällä penkin päällä, tai siten, että liina riippui saranasta. Ikkunan lisäksi ovi ja uunin pelli olivat auki. Seinälle oli ripustettu pyyheliina, »jotta vainaja aterioituaan siihen kätensä pyyhkisi». Liinan avulla vainaja kutsuttiin myös joka ilta nukkumaan. »Pyyheliinasta kiinni pitäen uskotaan pokoiniekan kiskovan itsensä huoneeseen makuupuulle.»⁶⁸

Tavallinen järjestys muistajaisissa oli, että ensiksi katettiin pitopöytä, minkä jälkeen ikkunaan pantiin pyyheliinat. Itkijävaimo lähti kutsumaan vainajaa ja vainajia kalmistosta, jonne osa ruo'ista oli viety. Väliin pappikin saattoi noutaa vainajat kalmistosta ja sanoa uteliaille, että vainajat ovat mukana mutta näkymättömissä. Suojärvellä vainajat haettiin kalmistosta raudoittamattomalla reellä, johon oli pantu vainajille pielukset, peitteet ja eväät. Ajomiehen piti kävellä vieressä avopäin. Luokin ympäri oli kääritty liina merkiksi vainajien kuljettamisesta.⁶⁹ Joskus hakevia hevosia oli monta. Tällöin jonkin hevosen kyydissä oli pelkkä valkoinen hursti ja vainajat. Pieluksen ja liinan käyttäminen oli tavallista.⁷⁰ — Kun pitopöytä oli katettu, avattiin ikkunat, ja vainajat tulivat liinoja pitkin syömään. Yksityiselle vainajalle

⁶⁴ RÄNK mk., s. 30.

⁶⁵ KROHN mt., s. 56.

⁶⁶ RÄNK mk., s. 40.

⁶⁷ PAULAHARJU Syntymä, lapsuus, kuolema, s. 131—132.

⁶⁸ HEIKKI T. LEHMUSTO Muistajaiset (Virittäjä 1937), s. 417—423.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ KROHN Suomalaisten runojen uskonto, s. 51; HARVA Suomalaisten muinaisusko (1948), s. 505.

oli varattu tyhjä sija pöydän päähän pyhäinkuvien puoliseen nurkkaan. Tälle kohdalle asetettiin lusikka mutta ei veistä (ettei räähkä tulisi), parhaat ruoat ja käsipalkka. Juhlien oli päätyttävä viimeistään aamun koitteessa, sillä silloin vainajan sielun uskottiin lopullisesti jättävän asuinsijansa maan päällä. Hyvästellessä sanottiin: »Viimeiset heät on pietty. Ei enempi sen häitä pieta.»⁷¹

Suistamossa oli vainajien liinaisen kulkutien tekeminen viimeinen työ illalla. Luultiin, että vainajat eivät pääse ovesta sisälle.⁷² Impilahdella vieraat toivat mukanaan käsipaikkoja, joita pitkin vainajien uskottiin nousevan pihalta taloon. Aluksi liina oli avoimessa ikkunassa, myöhemmin liinat leviteltiin pöydälle päälletysten.⁷³ Helmi Helminen on kirjoittanut, että taloon tulleet miniät olivat lahjoittaneet kyseiset liinat, joita yleensä säilytettiin pyhäinkuvien päällä. Helmisen mukaan oli kylkiseinän ikkuna kesäisten muistajaisten aikana auki ja liinat riippuivat siitä ulos. Talvella liina pujotettiin ruudun ja puitteen väliin.⁷⁴

Näitä liinateitä on tavattu myös Vitebskin osittain venäläistyneiden lättiläisten parissa.⁷⁵ Joillakin seuduilla Venäjää on ripustettu ikkunasta pellavaliina, jotta vainaja paremmin löytäisi juhlapaikalle.⁷⁶ Joskus liina saattoi olla ikkunassa kuusikin viikkoa,⁷⁷ tällöin ehkä kyseessä oli sielunaika. Valkovenäläiset ovat tehneet liinapolun talonhaltijalle aitasta tupaan.⁷⁸ Sen lisäksi he ovat ripustaneet ikkunasta liinan muistojuhlien aikoihin.⁷⁹ Aunuksen venäläisten parissa muistojuhlien alkaessa isäntä ripusti ikkunasta liinan, jota oli käytetty arkkua hautaan laskettaessa.⁸⁰

Valkoista liinaa on voitu käyttää vielä muulloinkin haluttaessa saada yhteys sieluun. — Votjakit uskovat sielun esiintyvän pienen valkoisen perhosen hahmossa. Jos sellainen sattui lentämään kesäiltana tuvan ikkunaan, luultiin sukulaisvainajan olevan liikkeellä (tämä oli joskus aiheena Itä-Karjalassakin muistajaisten viettoon). Mutta votjakkien käsityksen mukaan sielu voi irtautua muulloinkin kuin kuoleman yhteydessä; varsinkin äkkisäikäys voi karkottaa sielun ihmisestä. Elin-toiminnan jatkumisen vuoksi sielu on pikimmiten palautettava, sillä yksikseen harhaileva perhossielu voi helposti vahingoittua, jolloin omistaja joutuu kärsimään.⁸¹ Niinpä Harva mainitsee eräässä kylässä loitsijan hakeneen valkoinen liina kädessään säikähtäessä kadonnutta sielua (*urt*). Pitkän etsimisen jälkeen noita näki pienen valkoisen perhosen, jonka hän vangitsi liinansa ja vei tupaan. Siellä hän sitoi liinan perhosineen sairaan kaulaan. Aamulla hän tinaa valamalla tutki, oliko vangittu sieluperhonen todella sairaan *urt*. Tämä sielunetsintätina ripustettiin amuletksi

⁷¹ PAULAHARJU Syntymä, lapsuus, kuolema, s. 133—136.

⁷² MARTTI HAAVIO Lisätietoja piiruista (Virittäjä 1937), s. 428.

⁷³ Ibidem, s. 430.

⁷⁴ HELMINEN Asuintuvan seinien ja katon koristamisesta, s. 119—120.

⁷⁵ RÄNK Valkea pellavakangas asuintuvan seinäkoristeena, s. 41.

⁷⁶ MAHLER Die russische Totenklage, s. 669.

⁷⁷ Ibidem, s. 653.

⁷⁸ RÄNK Valkea pellavakangas, s. 41.

⁷⁹ ZELENIN Russische Volkskunde, s. 320.

⁸⁰ MAHLER Die russische Totenklage, s. 674—675; ZELENIN, Russische Volkskunde, s. 320.

⁸¹ HOLMBERG Permalaiesten uskonto, s. 15, vrt. s. 37.

sairaana kaulaan.⁸² — Votjakit uskovat viljapellollakin olevan sielun. Ja kun tämä karkaa, alkaa vilja kuihtua. Pellonkin sielu voidaan vangita valkoiseen liinaan. Myös venäläiset ovat tunteneet samanlaisen sieluperhosen vangitsemisen liinaan.⁸³

Paikallisesti edellisistä etäinen ja siksi yllättävä on tiedonanto, jonka mukaan Lounais-Hämeessä, pikkulapsen ollessa levoton, on ulkoportailta heiluteltu lapsen riepua ja huudettu: »Vartiat kotiin kolmesta paikkaa, kirkosta, kylästä, kottoo!»⁸⁴ On arveltu, että vartija tarkoittaa tässä lapsen sielua.⁸⁵

On ilmeistä, että valkoisella liinalla on yhteys vainajan ja jopa ihmisen sieluun. Ratkaisematta vielä on, mistä liina on saanut erikoisen ominaisuutensa. Joitakin viitteitä saa tutustumalla vainajan sijaiseen, josta edellä on ollut jo ohimennen puhe. — Vainajan sijaista tarkastellessa on erotettava toisistaan koko sielunajan vainajaa edustanut tunnus ja vasta sielun lähtiessä muistojuhlissa käyttöön otettu vainajan sijainen.

Kuten muistamme, votjakkien parissa liina riippui koko sielunajan tuvassa, kun taas vainajan puku otettiin esille vain suurina muistojuhlina.⁸⁶ Tämän lisäksi kuolleen vaatteet on joissakin paikoin ripustettu tuvan seinälle 40. päivänä tai vuoden kuluttua kuolemasta vietetyissä muistojuhlissa. Miestä edustivat paita ja housut, naista hame.⁸⁷

Syrjäänien parissa vainajan edustajana toimi samaa sukupuolta oleva ihminen. Hänen mukanaan uskottiin vainajan sielun poistuvan juhlien päätyttyä. Orlovin piirissä kolmannen päivän muistajaisiin kutsuttiin vainajan sielu. Tuvan peränurkkaan pantiin hattu tai liina sekä ruoka. Paikka oli eläville tabu.⁸⁸

Tšeremissien keskuudessa vainajan tavallisin edustaja oli pielus. Sielu haettiin kalmistosta parihevosilla kulkusten soidessa 40. päivänä, jolloin siis sielun uskottiin poistuvan. Sielun (*ört*) luultiin olevan vaunuissa pieluksen päällä. Birskin piirissä vainajan sielu haettiin hänen nimikkohevosellaan siten, että selkään pantiin pieluksen päälle vainajan vaatteet ja sitten hevosella kierrettiin hauta kolmesti. Pielus vietiin tuvan peränurkkaan, jonne vainajan vaatteet oli myös ripustettu. Paikka oli muille tabu. Leski saattoi nukkua tänä yönä pieluksen vieressä, olla viimeisen keran puolisonsa kanssa. Keskellä yötä esiintyi vainajan osassa joku elävä henkilö, joka juhlien päätyttyä saateltiin pois.⁸⁹

Mordvalaiset ovat tunteneet samoin pieluksen vainajan edustajana, jopa yksityisenkin vainajan muistojuhlissa. Yleisissä muistojuhlissa taas oli ripustettu seinille naisvainajain helmikoristeita ja miesvainajain viittoja. Esivanhempien muistojuhlissa »isien tuohuksen» viereen pantiin myös »isien lakki». Pensaan läänissä suvun päämies pani pääsiäislauantaina tuvan seinään vakan, jossa oli vainajille kuulu-

⁸² Ibidem, s. 15.

⁸³ Ibidem, s. 180.

⁸⁴ AHTI RYFKÖNEN *Kansan syvistä riveistä* (1946), s. 105.

⁸⁵ HARVA *Suomalaisten muinaisusko*, s. 260.

⁸⁶ HOLMBERG *Permalaiusten uskonto*, s. 22—23, 36, 49—50.

⁸⁷ Ibidem, s. 34.

⁸⁸ Ibidem, s. 33—35.

⁸⁹ HOLMBERG *Tšeremissien uskonto*, s. 19—21, 22—26.

neita esineitä monen sukupolven takaa. Vainajien uskottiin tulevan vakan mukana viikon vierailulle. Samana aattoiltana levitettiin kunniasijalle penkin päähän vainajille huopa, joka oli eläville tabu.⁹⁰

Mordvalaisten yksityisen vainajan muistojuhlissa kunnioitus osoitettiin lähinnä vainajan vaatteille tai sitten kunniapaikalla istuvalle vainajan pukuun puettulle sijaiselle, harvemmin pielukselle.⁹¹ Paikoin vainaja oli ennalta määrännyt sijaisensa, jonka käteen juhlissa annettiin vainajan pielus ja siihen kiinnitetty solki. Joskus sijainen istui vainajan paikalla kaikkina muistopäivinä kuuden viikon aikana, olipa vielä mukana häissä ja muissa juhlissa.⁹² Aterian jälkeen hänet käsistä kannattaen kuljetettiin kalmistoon, jossa joku köyhä sai vaatteet.⁹³ Joskus vainajan valitsema sijainen oli peränurkkaan tehdyn vuoteen päällä. Häntä kalmistoon saateltaessa uskottiin vainajan sielun istuvan ajoneuvoissa. Saratovin ersäläisten parissa vanhuksat kävivät kutsumassa portailta isäntä- tai emäntävainajaa, jolloin tämä, ulkorakennuksessa vainajan asuun pukeutunut sijainen, saapuikin. Muistajaisten jälkeen kannettiin »vainaja» ulos tuvasta.⁹⁴

Pelkästään vainajan vaatteiden käyttämisestä vainajan sijaisena on mordvalaisten parista vähän tietoja. Joskus vaatteet ovat syrjäyttäneet elävän sijaisen, jolloin kuolleen osalle tullut kunnioitus on osoitettu kunniapaikalle kääritylle, valkealla liinalla peitetylle turkille,⁹⁵ joka on voitu muovata ihmisen hahmoon. Nämä vaatteet vietiin juhlien päätyttyä vainajan nimikkohevosen selässä kalmistoon.⁹⁶ Vaatteet joutuivat köyhille, sukulaisettomille tai kirkolle,⁹⁷ joskus myös vainajan sijaiselle.⁹⁸ — Sijainen on voinut istua myös puupölkyn päällä tai sitten sijaisena oli puupölkky.⁹⁹

Tšuvassien parissa joku pukeutui muistajaisynä kuolleen vaatteisiin. Vainajan sielu noudettiin kalmistosta, jonne se juhlien päätyttyä taas saateltiin. Jos sijaisena oli pölkky, haettiin se metsästä kulkusten kilistessä, kannettiin sisälle kuin ruumis ja pantiin peränurkkaan pielukselle. Päälle puettiin vainajan vaatteet. Lopuksi pölkky saateltiin haudalle, jonne se pystytettiin.¹⁰⁰

Kasak-kirgiisien parissa vainajaa edusti koko muistajaiskauden kunniapaikalle asetettu vainajan satula ja siihen ripustettu vainajan puku, päähine ja vyö.¹⁰¹ Amurin goldit panivat valkoisen pieluksen päälle vainajan vaatteet, päähineen ja naisvainajan korut, kun viikko oli kulunut kuolemasta. Pielus oli koko sielunajan vaina-

⁹⁰ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 62—69.

⁹¹ PAASONEN Mordwinische Volksdichtung II, s. 505—513.

⁹² HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 42—43.

⁹³ ALBERT HÄMÄLÄINEN Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen (SUSA 44: 1. 1930), s. 129.

⁹⁴ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 44—47, 52, 57—58.

⁹⁵ PAASONEN Mordwinische Volksdichtung II, s. 514.

⁹⁶ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 49—50, 55.

⁹⁷ HÄMÄLÄINEN Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen, s. 121.

⁹⁸ HARVA Mordvalaisten muinaisusko, s. 46, 57.

⁹⁹ Ibidem, s. 50, 51, 56.

¹⁰⁰ HARVA Altain suvun uskonto, s. 221—222.

¹⁰¹ N. TH. KATANOFF Über die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens (Keleti Szemle 1. 1900), s. 22, 278—289.

jan vuoteessa, jossa leski makasi sen vieressä ja jonne sille tuotiin ruokaa. Viimeisessä muistojuhlissa šamaani johti sielun sijaiseen, saatteli sen tuonpuoleiseen ja matkalta palattuaan poltti pieluksen.¹⁰² Tähän tapaan on sekoittunut toinenkin vainajan si- jaista koskeva uskomus, vainajan pukuun vaetetettu olkinukke.¹⁰³ Näitä nukkeja tunnetaan useiden muiden Altain kansojen keskuudesta.¹⁰⁴

Koko lappalaisalueelta on vain yksi epävarma tieto vainajan sijaisesta, joka muistuttaa suuresti mordvalaista tapaa. Hautauksen jälkeen vieraat pukivat vainajan vaatteet peränurkassa olevan puupölkyn päälle. Ylimmäksi pantiin valkoinen liina. Pölkyn viereen pantiin anteja. Kukin vieras sai muistoksi ruokia. Emäntä näytti kodan peräosaan asettamaansa kuvaa ja sanoi läsnäolijoiden nyt näkevän isännän viimeisen kerran. Vieraiden poistuttua emäntä riisui kavalta vaatteet ja kätki sen turpeen alle. Liina ripustettiin sille kohdalle keppiin. Seitaa palvoneen pölkky haudattiin seidan viereen. Vaatteet sai joku sukulainen.¹⁰⁵

*

Tähän astisten tietojen mukaan valkoinen liina näyttää aina liittyvän sieluun, kuolemaan ja vainajaan. Sairastuneen sielua etsittiin valkoisen liinan avulla. Luokki-liina seurasi ruumissaattoa. Vainajan kotonaoloaikana valkoinen liina oli tuvassa. Kun vainajaa tai vainajia haluttiin osallistumaan muistojuhlisiin, välikappaleena käytettiin liinaa. Näkymätön vainaja on voitu hahmollistaa valkoiseksi liinaksi, jonka osaksi on tullut vainajalle tarkoitettu palvonta.

Tämän lisäksi valkoinen liina esiintyy myös häissä. Sulhasen ajokin aisassa tai luokissa voi lepattaa valkoinen liina. Liina voi riippua myös häätalon seinällä. Ensiksi mainittu voitaneen selittää siten, että luokki-liina oli katsottu ulkonaiseksi tehokeinoksi ja että se sellaisena sopi — samoin kuin kellotkin, joita käytettiin vain häissä ja hautajaisissa — korostamaan sulhasen mahtia. Häätalon valkoinen liina edustanee juhliin kutsuttuja suvun vainajia. Valkoisen liinan esiintymistä häissä ja hautajaisissa on selvitetty Gustav Ränk. Hänen mukaansa virolaiset juhlatuvan valkoiset seinäkoristeet ovat aikaisemmin olleet samanlaisia kulttilliinoja, kuin ne vielä ovat kreikkalaisortodoksisten parissa, mutta myöhemmin ne ovat muuttuneet juhlahuoneen seinäkoristeiksi. Ne ovat muodoltaan erilaisia lännessä kuin idässä, mikä viittaa pitkän ajan kuluessa tapahtuneeseen erikoiskehitykseen.¹⁰⁶

Valkoinen liina on esiintynyt myös Itä-Euroopan kansojen uhrimenoissa, joissa sen tehtävänä on saattanut olla vainajien edustaminen tai yleensä arkaluontoisen tilanteen merkitseminen, mutta mitään täysin selvittävää siitä ei ole esittä.

Tietoisuus sielua sitoneen valkoisen liinan alkumerkityksestä ja tehtävästä on

¹⁰² HARVA Altain suvun uskonto, s. 224.

¹⁰³ Ibidem, s. 228.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 221—229.

¹⁰⁵ RAVILA Reste lappischen Volksglaubens (SUST 68. 1934), s. 27—30.

¹⁰⁶ RÄNK Valkea pellavakangas asuintuvan seinäkoristeena, s. 43—44.

heikentynyt. Tapaa on kuitenkin kannattanut esiintymisyhteys: hautajaiset tai vainajan muistojuhlat, jotka edustavat heimon pyhintä perinnettä. Näiden juhlien yksityispiirteistä ei hevin ole luovuttu, vaikka piirteiden symboliikka olisikin unohdettu. Mikäli jollekin hämärtyneelle menettelytavalle on kaivattu selitystä, sellainen on pyritty antamaan.

Valkoinen lepattava liina on ollut selvä merkki, joten sen käyttö on voitu selvittää tältä pohjalta. Valkoinen liina — samoin kuin kulkusetkin — on osoittanut ruumissaaton, talon, jossa on tapahtunut kuolema, ja talon, jossa vietetään muistajaisia. Onpa liinan sitomispaikkakin toiminut tiedottajan tehtävissä. Näin Suomessa, jossa miesvainajan liina oli hevosen oikealla ja naisvainajan hevosen vasemmalla puolella.

Liinan tavanomainen käyttötehtävä on voinut myös johtaa jälkiselityksiin. Laajalle on levinnyt uskomus, että ruumiista irtautunut sielu lähtiessään peseytyy vedessä ja kuivaa itsensä liinaan. Itä-Karjalassa taas vainajien sanottiin pyyhkivän aterian jälkeen suunsa liinaan.

Jolloinkin liinan käyttöön hautajaissaatossa on tullut piirteitä hääkulkueesta ja päinvastoin. Näin on käynyt varsinkin silloin, kun haudattavana on ollut naimaton mutta naimakelpoinen nuori. Tällöin hautajaismenot sisältävät häihin kuuluvia piirteitä, koska omaiset viimeisenä palvelunaan ovat halunneet saattaa asianomaisen avioliiton kynnykselle, jotta hän tuonpuolisessa pääsisi osalliseksi siitä, mitä vaille hän tässä elämässä oli jäänyt.

Liinaa on myös käytetty vainajan sijaisena, mikä on luonnollista, koska valkoinen liina on edustanut vainajia tai heidän sielujaan. Näin ei kuitenkaan aina ole laita. Vaikka monin paikoin valkoinen liina onkin tunnettu, on vainajan sijaisena käytetty hänen vaatteitaan, pielusta, nukkea tms. Miksi näin on, siihen palaamme pikapuolin.

Muitakin poikkeavuuksia on todettavissa. Liinan käyttöajasta, sen kohtalosta sielunajan kuluttua, sen esiintymisestä vielä hautajaistenkin jälkeen on eräviä, mutta ei ristiriitaisia tietoja; erot johtuvat paikallisista perinteistä, joihin liinatapa on sopeutunut.

Tämän tutkielman alkupuolella esitimme, että valkoisen liinan esiintymisalueella ihminen on tavallaan kuollut kahdesti. Fyysisen kuoleman jälkeen vainajan persoonallisuus, vainajan minä jäi hahmottomana elämään aikaisemmassa elinympäristössään. Tämä kotona eläjä — hänestä on käytetty nimitystä vainajansielu (vainajan haltija) — ei pysytellyt kotipiirissään rajattomia aikoja, vaan siirtyi lopulta uuteen elinpiiriin, tuonpuoleiseen elämään; hänestä tuli vainajaryhmän jäsen. Ajanjaksoa, joka erottaa hengen pakenemisen siitä hetkestä, jolloin vainajan sielu lopullisesti poistuu, olemme nimittäneet sielunajaksi.

Tuntuu luonnolliselta, että äkkiä luotamme temmattu ihminen jää joksikin aikaa keskuuteemme vaikuttamaan ja muistuttamaan itsestään. Vaistomaisesti itsekukin on varautunut ottamaan hänet huomioon jokapäiväisissä toimissaan. — Kun vainajan uskottiin elävän, uskottiin hänen mieluummin oleilevan siellä, mikä oli

hänelle kotoista ja minne hänellä oli kiinteät siteet. Lisäksi vainaja oli perheyhtiön jäsen, hänellä oli oma osuutensa yhteisesti hallitussa pääomassa. Niinpä vainajan uskottiin valvovan paitsi omaistensa myös sen ryhmän toimia, jonka jäsen hän omaisuutensa kautta oli. Tähän kaikkeen hänellä oli itsestään selvä moraalinen oikeus. Vainaja vain oli hahmottomana hankala yhtiötoveri, minkä lisäksi hänen puhevuoronsa jäivät usein oikein tulkitsematta, vaikka enteiden merkitykset taidettiin hyvin. Hänen mielipiteidensä huomiotta jättämisestä tai muusta loukkaamisesta taas oli seurauksena vainajan aiheuttama onnettomuus. Siten vainajan läsnäolo aiheutti kotiväelle painajaisen, aran tilanteen, jota alkuaikoina vielä ruumiin kalma lisäsi. — Nyt esitetyt näkökohdat määräsivät sielunajan aikaisen käyttäytymisen ja vainajan suhteen suoritetut toimet.

Näistä syistä vainajan osasta huolehdittiin hyvin ja häntä hyvitetiin monin tavoin. Koska hän oli ihminen, hän nautti samoista iloista kuin elävätkin. Vainajan näkymättömyydestä taas koetettiin vapautua sitomalla asianomainen määräpaikkaan edustajan tai valkoisen liinan välityksellä. Tässä vainajan paikallistamisessa noudatettiin eräitä tapoja. Ensinnäkin hänen olinpaikakseen oletettiin ja koetettiin määrätä huoneen »pyhä nurkka». Se oli huoneen arvokkain osa, siellä oli kuolema tapahtunut ja siellä vainaja oli tavallisimmin viettänyt ruumiina viime hetket. Nurkassa oli myös vainajiin viittaavia esineitä. »Pyhä nurkka» oli helpoimmin eristettävissä normaalin elämänmenon vaatimista askareista, joten vainaja sai olla rauhassa ja elävät puolestaan saivat häneltä rauhan. Vainajan sitomisessa käytettiin hyväksi ruokia, juomia ja vainajan vaatteita.

Sielunajan loputtua vainajan sielu saatettiin kuljettaa sinne, missä ruumiskin oli. Suomalaisalueella lopullinen ero vainajasta tapahtui hautajaisissa. Voimme siis sanoa, että Suomessa kuolleen edustajana surutalossa oli ainakin ruumis. Hautausmaatossa oli ruumiin lisäksi valkoinen liina, joka ilmeisesti aikoinaan satoi vainajan sielun. Kun ruumis ja liina jätettiin kalmistoon, oli jo vapauduttu vainajasta; paluutie oli loitsuilla ja taioilla katkaistu. Kun hän lisäksi sai osansa hautaan, olivat välit selvät. Surutalossa syöty hautajaisrokka oli aikaisemmin edustanut vainajan osaa, joka täten yhteisesti nautittiin ja joka joutui vainajalle tuonpuoliseen pääomaksi. Ateria oli todennäköisesti myös kuvaannollinen; siten katkaistiin viimeinkin side ryhmän osakkaana olleeseen vainajaan.¹⁰⁷ Hänen tilalleen saattoi astua uusi mies. Jos vainaja oli isäntä, valittiin hänelle aterian loputtua seuraaja.¹⁰⁸

Idempänä sielunaika ei kuitenkaan päättynyt hautajaisiin, vaan vainaja oli omaistensa parissa määrääjän, 40 päivää, puoli vuotta tai vuoden. Tämän ajan hän oli sidottu tuvan pyhään nurkkaan valkoisella liinalla ja omilla vaatteillaan tms. Kun sielunaika oli kulunut umpeen, kuljetettiin vainajan sielu kalmistoon valkoisen

¹⁰⁷ ASKO VILKUNA Vainajan eläin (Kalevalaseuran vuosikirja 38. 1958), s. 203—206, 228—229 jne.

¹⁰⁸ ASKO VILKUNA Isännäksi ja emännäksi nostaminen (Kotiseutu 1959), passim.

liinan avulla. Tämän jälkeen suhteet vainajaan oli katkaistu, hän ei enää päässyt sekaantumaan omaistensa asioihin. Nyt voitiin vainajan vaatteet antaa pois, siitä ei enää ollut haitallisia seurauksia.

Ero ei kuitenkaan muodostunut aivan lopulliseksi. Tosin sielunajan jälkeen vainajat katsottiin asiattomiksi tunkeilijoiksi, mikäli he kutsumatta saapuivat entisen ryhmänsä keskuuteen. Tästä järjestyksen rikkomisesta heitä voitiin rangaistakin. Mutta silloin tällöin verestettiin suhteita vainajiin, pidettiin muistojuhlat, joihin vainajia innolla odotettiin. Heidän tuloonsa oli varauduttu. Valkoinen liina sai toimia kutsujana ja joskus vainajien edustajana. Sillä heidät tuotiin kalmistosta, ohjattiin ikkunasta juhlapaikalle, sillä heidät vietiin saunaan ja sukulaistalosta toiseen ja palautettiin taas tuonpuoliseen.

Valkoinen liina oli huoneen peränurkassa. Vainaja tai vainajat istutettiin kunnia-paikalle peränurkkaan, jossa vielä oli suvun pyhien esineistö. Mutta miksi vainajat tuotiin ikkunasta? Ehkä siksi, että ovesta heidän ei tahdottu kulkevan. Kun ikkuna oli kunnolleen suljettu, siitä ei enää päässyt sisälle. Huomattakoon myös, että ruumiit vietiin asuinrakennuksesta ulos muuta kautta kuin normaaliin tapaan ovesta.

Miksi sitten valkoinen liina edustaa sielua, tavallisesti vainajan sielua? Alkuperäisenä syynä tuskin voi pitää sitä, että se houkuttelee perhosiä. Sen sijaan vainajan sijaisia tarkastellessamme totesimme, että niinä käytettiin vainajalle läheisiä esineitä, kuten vaatteita, merkkejä, aseita, koruja tai ulkonäöltään vainajaa muistuttavia henkilöitä. Monin paikoin valkoinen liina oli sinänsä vainajan edustajana muistojuhlissa. Jolloinkin sinä taas oli naisen pääverho. Voimmekin arvella, että valkoinen liina on ollut aikoinaan asianomaiselle kuulunut läheinen vaatekappale. Liinan sielua kiinnostavista ominaisuuksista johtui, että liinan käyttö vainajan tunnusmerkkinä on levinnyt myöhemmin sellaisillekin seuduille, missä kyseisen tapainen liina ei ole kuulunut vaatetukseen.

Miltä seudulta liina on lähtöisin, on selvittämättä. Esitettyjen tietojen valossa sen pääpaikkana näyttää olleen Keski-Venäjä. Tämä tuskin kuitenkaan on ollut varsinaisena lähtökohtana, sillä sielua sitovasta liinasta on tietoja Kiinasta ja Tyyneen valtameren piiristä, mistä mainittakoon muutama esimerkki. Kiinalaisessa hautajaissaatossa on kannettu vainajan sielun sisältävää viiriä, joka haudattiin provisorisen sukutaulun ja arkun mukana.¹⁰⁹ Lapsen sairastuttua äiti Amoy'n saarella kiipesi katolle heiluttamaan bamburuokoon sidottuna liinaa (lapsen vaate) ja samalla kutsumaan lasta kotiin. Liina pantiin sittemmin sairaan lapsen viereen.¹¹⁰ Celebesin alfujen parissa pappi kykeni vangitsemaan sairaan sielun liinaan¹¹¹, Malakalla se pyydystettiin turbaaniin.¹¹² Jos Fidšisaarilla rikollinen ei tunnustanut, niin pääl-

¹⁰⁹ BERNHARD KARLGREN *Kinas och Japans religioner* (Illustreret religionshistorie, København 1948), s. 677.

¹¹⁰ J. J. M. GROOT *The Religious System of China* (Leyden 1892), s. 243—244.

¹¹¹ J. G. FRAZER *Taboo and the Perils of the Soul* (*The Golden Bough II*³, London 1911), s. 64.

¹¹² WALTER W. SKEAT *Malay Magic* (London 1900), s. 574—577.

52 ASKO VILKUNA

liikkö lähetti jonkun hakemaan liinaa, jolla rikollisen sielu voitaisiin kuljettaa pois. Tavallisesti jo liinasta mainittaessa rikollinen tunnusti, mutta mikäli hän pysyi vaiti, heilutettiin liinaa hänen päänsä päällä, kunnes sielun uskottiin tarttuneen liinaan. Sen jälkeen liina käärittiin huolellisesti kokoon ja pantiin päällikön kanoottiin keulaan. Sielua vailla rikollinen alkoi kuihtua ja kuoli pian.¹¹³ Liinan iästä taas voimme sanoa, että 900-luvun alkupuolella Venäjällä matkustellut arabi Ibn-Fadlān on nähnyt sitä käytettävän. Hän mainitsee, että bulgaareilla oli hautajaissaatossa vaunuissa valkoinen liina, joka vietiin kalmistoon.¹¹⁴

¹¹³ TH. WILLIAMS *Fiji and the Fijians*² (London 1860), s. 250.

¹¹⁴ A. ZEKI Validi Togan Ibn Fadlān's *Reisebericht* (Abhandl. für die Kunde des Morgenlandes 24:3, Leipzig 1939), s. 78—79. Selityksissä (s. 78, alaviite 3) huomautetaan, että liina oli mahdollisesti kiinnitetty luokkiin, mihin viittäisi eräs vaikeasti tulkittava sana. Samassa kohtaa on lisäksi tieto, että tšuvassien hautajaisvaljakon etumaisella hevosella oli luokissa liina, joka hautajaisten päätyttyä annettiin ohjaspojalle.

Le linge blanc, le linge de l'âme

par ASKO VILKUNA

La croyance que, après la mort physique, l'âme du défunt demeurerait quelque temps dans le milieu où celui-ci avait vécu, était autrefois très répandue. L'âme ne restait toutefois pas indéfiniment dans le milieu familial, mais le quittait après un certain temps pour aller s'établir dans un monde nouveau, celui de la vie dans l'au-delà, où elle devenait le membre d'un groupe de défunts. Nous pouvons donner le nom de 'temps de l'âme' à la période séparant la mort du moment auquel l'âme du défunt quitte définitivement le monde des vivants.

Il semble en effet naturel de penser qu'une personne enlevée subitement du milieu des vivants y demeure quelque temps encore, en faisant sentir son influence et en rappelant son existence. Chacun des vivants est instinctivement préparé à prendre le défunt en considération dans ses travaux journaliers. Comme l'on croyait à la survie de l'âme, on croyait également qu'elle se tenait de préférence dans les lieux où elle se sentait familière et avec lesquels elle avait les attaches les plus solides. En outre, le défunt était un membre de la collectivité familiale, et il avait une part dans les biens gérés et possédés en commun. Ainsi, on croyait que le mort ne surveillait pas seulement l'activité de ses parents, mais aussi celle du groupe dont il faisait partie en vertu de ses propriétés. Tous ces droits lui appartenaient en vertu de préceptes moraux indiscutés. Seulement, n'ayant pas d'apparence matérielle, le défunt était quelquefois un partenaire avec lequel il était difficile de s'entendre, et l'on ne comprenait souvent pas exactement le sens de ses répliques, malgré que l'on sût interpréter les signes et les présages. D'autre part, si l'on ne tenait pas compte de ses opinions, ou si on l'offensait d'une autre manière, on pouvait s'attirer un malheur ou un accident provoqués par le défunt. Ainsi, la présence de celui-ci était pour la famille comme un cauchemar, une situation délicate dont la gravité était encore soulignée au début par le sentiment de la toute-puissance de la mort. — Ce sont les faits qui viennent d'être exposés qui déterminaient la conduite que l'on observait durant le temps de l'âme ainsi que les mesures que l'on prenait à l'égard du défunt.

Nous n'avons pas de renseignements sur l'usage du linge blanc durant le temps de l'âme, tel que le connaissaient les Finnois et qui se terminait avec les funérailles. Ce n'est, à ce que l'on sait, que dans le cortège funéraire que l'on pouvait le voir. Lorsque ce cortège quittait la demeure du défunt pour

se rendre au cimetière, on coupait le chemin de retour à l'âme au moyen de charmes et d'incantations. Un linge blanc était attaché aux harnais de cheval tirant le véhicule sur lequel le mort était placé, et l'on croyait selon toute évidence que l'âme restait attachée à celui-ci. Ce linge qui contenait l'âme était laissé sur la tombe, où l'on donnait au mort sa part de l'héritage. Le repas pris en commun après l'enterrement représentait la cession d'un animal du défunt à l'ayant droit. Le repas avait également une valeur symbolique, car on y brisait le dernier lien unissant le défunt au groupe dont il avait fait partie. Lorsque l'on se levait de table, on choisissait un nouveau titulaire aux fonctions laissées vacantes par celui-ci.

En Europe orientale, le temps de l'âme ne se terminait pas avec les funérailles, car l'âme du défunt demeurerait auprès de ses parents pendant une période définie, 40 jours, six mois ou une année. Lorsque le temps de l'âme était terminé, on la transportait au cimetière au moyen d'un linge blanc, et, dès ce moment, les rapports avec le défunt étaient coupés. Ainsi, on pouvait par exemple faire cadeau de ses habits. D'autre part, durant le temps de l'âme, afin d'assurer la sécurité et l'ordre en général, celle-ci devait être liée à un endroit défini au moyen d'un linge blanc ou d'un autre objet qui la représentait. On supposait que le lieu de séjour de l'âme du défunt était l'«angle sacré» de la pièce, et on s'efforçait d'agir de sorte à l'y fixer au moyen d'un linge blanc, de ses habits, des objets commémoratifs sacrés de la famille, de plats choisis, d'un oreiller doux, etc. Comme autres faits aidant à fixer l'âme on peut aussi mentionner celui que l'angle sacré était la partie la plus respectée de la pièce, que c'était là que le défunt avait passé ses derniers moments en tant que cadavre, et que c'est aussi là que le décès avait eu lieu. C'était aussi l'angle sacré que l'on pouvait le plus facilement isoler des travaux nécessaires au cours normal de la vie, de sorte que le défunt n'était pas troublé, et que les vivants, de leur côté, n'étaient pas dérangés par lui. — Par contre, en Chine, le temps de l'âme se terminait avec les funérailles, car c'était alors que celle-ci était portée dans le tombeau au moyen d'un linge blanc, avec le cercueil.

La séparation entre le défunt et les vivants n'était toutefois pas définitive. Il est vrai que, après le temps de l'âme, les morts étaient considérés comme des intrus s'ils arrivaient sans y être invités parmi les membres de leur ancien groupe, et ils pouvaient même être

punis pour une telle infraction à l'ordre établi. On procédait toutefois de temps à autre à des mesures destinées à renforcer les liens avec les défunts. On célébrait alors une fête commémorative à laquelle les morts et les vivants prenaient part. On se préparait à la venue des premiers, et c'était alors un linge blanc qui servait d'invitation, ainsi que quelquefois aussi de représentant des défunts. Ils étaient appelés de leur demeure au moyen du linge blanc, avec lequel on les amenait dans la salle de fête, ou bien ils pouvaient aussi y arriver en montant le long d'un linge blanc suspendu à la fenêtre. C'est dans un linge blanc que l'on menait les défunts au bain, d'une demeure des membres de la famille à l'autre, et c'est ainsi qu'ils étaient finalement restitués à l'au-delà.

On pouvait aussi utiliser la propriété qu'avait un linge blanc de lier l'âme lorsque l'on s'efforçait de faire revenir l'âme fugitive d'un malade ou l'âme d'un champ de blé, etc., qui ne croissait pas bien.

On peut se demander pourquoi précisément un linge blanc représentait l'âme, usuellement l'âme d'un défunt. Lorsque l'on examine les représentants du défunt pendant le temps de l'âme, on peut constater qu'on utilisait à cet effet des objets qui lui avaient été familiers, des vêtements, des insignes, des armes, des bijoux ou aussi des personnes qui lui ressemblaient par leur aspect extérieur. En de nombreux endroits, c'était par contre le linge blanc en soi qui représentait le défunt durant le temps de l'âme et dans les fêtes commémoratives. Quelquefois, on utilisait à cet effet un couvre-tête féminin blanc ayant l'aspect d'un linge. On peut supposer que, à l'origine, le linge blanc était une pièce d'habillement ayant appartenu de près au défunt. Le fait que le linge était supposé fixer l'âme explique que son utilisation pour indiquer le défunt se soit répandue plus tard dans des régions où l'on ne l'employait pas dans l'habillement.

La région la plus occidentale de laquelle on ait des informations sur le linge blanc est la Scandinavie centrale, et il a été prouvé que son usage y est venu de la Finlande, tandis que ce pays, à son tour, l'avait reçu de l'est. Nous avons de nombreuses attestations de l'utilisation du linge blanc dans l'Europe orientale, et, en outre, elle est connue en Asie et dans la région du Pacifique. Pour ce qui est de la chronologie de cette coutume, nous savons que le voyageur arabe Ibn-Fadlan, qui parcourut la Russie au début du 10e siècle, vit les Bulgares porter dans le cortège funèbre un linge blanc, que l'on mettait ensuite dans le cimetière.

En de nombreux endroits, la conscience de la signification primitive du linge blanc et de sa fonction s'est obscurcie. La coutume a

toutefois persisté grâce à son milieu, les funérailles ou les fêtes commémoratives des défunts, qui représentent ce qu'il y a de plus sacré dans les traditions des groupes humains. Ce n'est que très difficilement que l'on a modifié les détails de ces cérémonies, même si leur symbolisme était oublié. Si l'on sentait le besoin de trouver l'explication de quelque mode de procéder dont la signification s'était perdue, celle-ci pouvait toujours être trouvée. Un linge blanc qui flotte semble un signal évident, et l'on a pu donner ceci comme raison de son utilisation. Selon les informations recueillies parmi le peuple, le linge blanc signalait le cortège funèbre, la maison où le décès avait eu lieu ainsi que la maison où l'on célébrait la fête commémorative. Quelquefois, l'endroit où l'on fixait le linge servait aussi à donner une indication: en Finlande, le linge d'un homme défunt était attaché à la droite, celui d'une femme à la gauche du cheval. — L'usage commun du linge (un essuie-main par exemple) a aussi pu donner lieu à des explications *a posteriori*. La croyance que l'âme qui s'est détachée du corps se lave dans une cuvette pleine d'eau placée sur le rebord de la fenêtre et s'essuie avec le linge blanc placé à côté de celle-ci est très répandue. Il est possible de démontrer qu'il s'agit ici d'une croyance secondaire. D'autre part, en Carélie orientale, on disait que, après la fête commémorative, les défunts s'essuyaient la bouche avec ce linge. Il y a aussi lieu de remarquer que, là où l'on se représentait l'âme sous la forme d'un papillon, l'idée de la saisir au moyen d'un grand linge, dans les cas de maladie, semblait fort naturelle. — Dans certains cas, l'utilisation du linge blanc dans le cortège funèbre a emprunté des traits au cortège nuptial et vice versa. Il en était ainsi surtout lorsque l'on enterrait une jeune femme non mariée mais nubile. Dans ce cas, on la fait suivre de la coiffure blanche des femmes mariées, ayant la forme d'un long linge blanc, afin qu'elle puisse se marier dans l'au-delà. On a également eu la coutume de fixer divers espèces de linges au croix tombales des jeunes hommes. Lors des mariages, un linge blanc était fixé aux harnais du cheval du marié, ce que l'on peut expliquer par le fait que le linge blanc du cortège funèbre était considéré comme un ornement extérieur et pouvait donc aussi servir à mettre en valeur l'importance de celui qui l'arborait. Comme cas parallèle, on peut mentionner les grelots, que l'on ne pouvait autrefois utiliser que dans les cortèges funèbres ou de noces. Par contre, le linge blanc suspendu à la paroi de la maison où se célébrait le mariage ainsi que peut-être le linge blanc employé lors des sacrifices représentait sans doute les morts de la famille qui se trouvaient présents.